

NESH – Den nasjonale
forskningsetiske komité for
samfunnsvitenskap og humaniora
Kongens gate 14
0153 Oslo

Dato: 27. november 2020
Vår ref.: 20/07465
Saksbehandler: Jim K. Finstad

Høringsinnspill

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora

Universitetet i Agder takker for det tilsendte utkastet til reviderte forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. Vi har noen overordnede kommentarer til utkastet og kommentarer til enkelte konkrete punkter.

Overordnede kommentarer

Universitetet i Agder mener det reviderte utkastet i all hovedsak er vellykket, med en enklere tittel og ryddig struktur. At juridiske og etiske krav ikke nødvendigvis er overlappende, er også en viktig presisering.

Vi opplever det som svært positivt at utkastet på mange punkter understreker forskningsetiske verdier som uavhengighet og åpenhet sterkt og konsekvent, både i innledningen, i punkt 18 om roller og ansvar og punkt 35 til 44 om organisering og finansiering. Dette er særlig viktig i lys av en utvikling vi har sett de siste årene, hvor mengden oppdragsforskning og samarbeidsprosjekter mellom universiteter og eksterne instanser har økt, både absolutt og relativt.

Vi merker oss at retningslinjene gjennomgående er adressert til forskeren, og mye ansvar plasseres på forskeren som enkeltindivid. Fakultet for humaniora og pedagogikk stiller spørsmål ved om det plasseres for mye ansvar på enkeltindividet, og om institusjonenes ansvar kommer tydelig nok fram. Fakultetet fremhever at mye forskning utføres av M.A-studenter og stipendiater, som kan være i en sårbar situasjon og ha behov for et «kollektiv» rundt seg som bidrar til å ivareta det forskningsetiske ansvaret. Fakultet for samfunnsvitenskap er ikke helt enig i denne oppfatningen. Fakultet for samfunnsvitenskap mener det er rimelig at retningslinjene i stor grad retter seg til forskeren, og at retningslinjene er tydelige på hva som er forskerens ansvar og hva som er institusjonenes ansvar. Fakultetet mener derimot at det kan være behov for en grundigere diskusjon om hvilket ansvar studenter kan påta seg.

Universitetet i Agder legger også merke til at utkastet har en gjennomgående tendens til å bruke generelle benevnelser og forholde seg mer overordnet til tematikkene som omtales. Det kan være gode grunner til dette, men konsekvensen kan bli en mangel på presisjon, som igjen kan redusere nytteverdien av retningslinjene. Som eksempel kan vi vise til punkt 36 om uavhengighet i forskning. Her står det at «...[f]or å sikre den allmenne tilliten til forskning er det viktig å opprettholde 'en armlengdes avstand' mellom forskning og andre interesser, både i forskningspolitikken og i organiseringen og finansieringen av enkeltprosjekter». Det kan oppstå tvil om hva «en armlengdes avstand» innebærer, og i slike tilfeller vil man gjerne søke hjelp i forskningsetiske retningslinjer.

Kommentarer til konkrete punkter i utkastet

A) Forskerfellesskapet

3. Medforfatterskap / 10 Veilederforholdet

Universitetet i Agder synes temaet om medforfatterskap mellom veileder og stipendiat fortjener større oppmerksomhet, enten i punkt 3 eller 10 – kanskje helst i punkt 10. Artikkelbaserte avhandlinger blir stadig vanligere også i samfunnsvitenskap og humaniora, og dette aktualiserer spørsmålet om veiledere som medforfattere. En veileders medforfatterskap på artikler som inngår i en avhandling reiser noen særegne spørsmål som burde tematiseres. Et slikt spørsmål er hvor mye veilederen bør involvere seg i en artikkel som vedkommende står som medforfatter av, samtidig som artikkelen skal være en del av grunnlaget for å bedømme avhandlingen.

Vi mener det også ville vært positivt om retningslinjene gikk nærmere inn på hvilket ansvar studenter kan påta seg, sett i lys av ansvaret som påhviler veilederen og institusjonen.

14. Samtykke til å delta i forskning

I forbindelse med kravet om at samtykke må være frivillig, omtaler utkastet faren for at det kan bli utøvd press for å delta i forskning, for eksempel hvis samtykket hentes inn via autoritetspersoner.

Vi mener at press for *ikke å delta* i forskning også fortjener oppmerksomhet i retningslinjene. Autoritetspersoner kan ha en egen interesse i hvem som deltar og ikke deltar i forskning. Forskere bør så langt som mulig forvise seg om at de får tilgang til et utvalg informanter som best mulig svarer på de problemstillingene forskerne har.

B) Forskningsdeltakere

20. Anonymisering

Universitetet i Agder savner en tematisering av situasjoner der folk flest ikke vil kunne gjenkjenne hvem det har blitt forsket på, men hvor for bestemte grupper, for eksempel kolleger i en bedrift, institusjon eller etat, vil kunne kjenne personene igjen. Dette vil innebære at personene det er forsket på er aidentifisert, men hvor også andre enn forskeren sitter på informasjon («koplingsnøkler») som kan brukes til å re-identifisere personene. En slik situasjon med delvis gjenkjennerbarhet oppstår ofte i forskning. Retningslinjene bør drøfte avveiningen mellom anonymisering og formidling av interessante funn i slike situasjoner.

21. Meldeplikt

Universitetet i Agder mener det er uheldig å bruke ordet «meldeplikt» for tematikken som beskrives i punkt 21 i utkastet. «Meldeplikt» gir for de fleste norske, empirisk orienterte forskere assosiasjoner til den meldeplikten som følger av personvern hensyn. Punkt 21 omtaler derimot situasjoner hvor «deltakerne er en fare for seg selv eller andre». Vi mener «varslingsplikt» ville være et bedre ord å bruke.

Videre mener vi at retningslinjene bør ha en henvisning til den viktige informasjonen om personvern og meldeplikt som er tilgjengelig på NSD sine nettsider. Utkastet inneholder allerede en del henvisning til steder med mer utdypende informasjon om enkelte tema. En henvisning til meldeplikt og personvern ville vært svært nyttig, ikke minst for studenter som skal sette seg inn i forskningsetikk.

C) Grupper og institusjoner

32. Kulturhistoriske kilder

Høringsbrevet omtaler det nye punkt 32 som en utvidelse. Vi opplever det nye punktet som en nedgradering sammenlignet med punkt 22 *Vern av kulturminner* i dagens retningslinjer. Flere presiseringer er tatt ut. For eksempel står det i dagens retningslinjer at «Vi må forske på en slik måte at vi ikke hindrer senere forskere i å tilegne seg det de måtte anse som viktig», men vi kan ikke se at dette perspektivet er videreført i utkastet til nye retningslinjer.

Vi mener den nye avsnittsinndelingen er uheldig. De to første setningene i tredje avsnitt i utkastet viderefører ordlyd fra dagens retningslinjer, men avsnittsinndelingen innebærer at setningene settes i en annen sammenheng. Nedenfor har vi satt dagens retningslinjer og teksten i utkastet side ved side, og understreket de to aktuelle setningene:

Dagens retningslinjer

«22. Vern av kulturminner

Forskeren bør ta hensyn til verneinteressene knyttet til alle former for kulturminner.

Behovet for å bevare steder, minnesmerker, gjenstander, tekster, arkiv, levninger og opplysninger om tidligere tider bygger på dagens og framtidige generasjoners interesse i å tilegne seg kunnskap om egen og andres historie og kultur.[28] Når forskeren behandler menneskelige levninger fra arkeologiske utgravninger bør han eller hun være spesielt oppmerksom på de etiske problemstillingene som er knyttet til forskning på denne typen materiale. Menneskelige levninger fra tiden før reformasjonen (1537) og samiske levninger eldre enn 100 år er automatisk fredet etter kulturminneloven. Andre levninger fra etterreformatorisk tid har med enkelte unntak ikke denne beskyttelsen. Også levninger fra perioden etter 1537 kan ha stor forskningsmessig interesse. Derfor bør også nyere levninger fra arkeologiske utgravninger beskyttes for å kunne inngå som kildemateriale for framtidige generasjoner.[29]

Perspektiver og forskningsinteresser skifter fra generasjon til generasjon. Dette innebærer at også informasjon om vår egen tid bør bevares, slik at det blir mulig for framtidige generasjoner å forske på den. Forskning som ødelegger kildemateriale, reiser spesielle etiske problemer. Nytteverdien må veies opp mot hvor mye forskningen ødelegger eller endrer forskningsobjektene. Vi må forske på en slik måte at vi ikke hindrer senere forskere i å tilegne seg det de måtte anse som viktig.

Utkast

«32. Kulturhistoriske kilder

Kunnskap om fortiden er viktig for nåtiden og framtiden. Forskere skal behandle alle former for kulturhistoriske kilder på forsvarlig vis.

Forskning på tidligere kulturer og historiske epoker er avhengig av at kilder og kunnskap om fortiden behandles på forsvarlig vis. Kulturminner er ikke bare gjenstander eller objekter, men en kilde til kunnskap om mennesker som har levd før oss. Kulturminner omfatter både kulturarv og naturarv, så vel som vitenskapelig arv (landskap, steder, minnesmerker, gjenstander, tekster, arkiv med mer). Forskning på menneskelige levninger gir særlige etiske utfordringer.²¹

Bevaring av kilder i arkiv, bibliotek og museer er en forutsetning for muligheten til å forske på egen og andres historie og for å sikre framtidige generasjoners mulighet til å ha en fortid. I forskning kan perspektiver og interesser skifte fra generasjon til generasjon, og vårt samfunn har ansvar for å sikre dokumentasjon om vår samtid så det finnes et utgangspunkt for senere forskning og granskning.

Forskning som ødelegger kildemateriale, reiser egne etiske dilemmaer. Verdien ved forskningen må veies opp mot hvor mye av materialet som ødelegges eller endres.

Forskere og forskningsinstitusjoner må ikke bidra til plyndring, tyveri eller ulovlig omsetning av kulturminner. Forskere, museer og forskningsinstitusjoner må utvise aktsomhet og kun tilegne seg kulturminner og kulturhistorisk kildemateriale som er framkommet på en åpen,

Forskere og forskningsinstitusjoner må ikke medvirke til plyndring, tyveri eller tvilsom omsetning av kulturminner. Hensynet til forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) krever særlig oppmerksomhet (jf. kulturminneloven).[30] Forskere, museer og forskningsinstitusjoner må utvise aktsomhet og ikke i forskningsøyemed tilegne seg (eller andre) kulturminner og kulturhistorisk kildemateriale som ikke er framkommet på en åpen, redelig og etterprøvbar måte. Forskning på materiale med omstridt opphav bør unngås. Ved forskning på slikt materiale har forskningsinstitusjoner og fagpersoner et særskilt ansvar for åpenhet omkring opprinnelses- og eierhistorikken.»

redelig og etterprøvbar måte. Dersom opphavet er omstridt, ukjent eller uklart, bør forskere vurdere og avklare forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) for at forskningen skal være etisk forsvarlig. Ved eventuell forskning på slikt materiale må forskere og forskningsinstitusjoner gi en forskningsetisk begrunnelse og bidra til åpenhet omkring proveniens.²²»

I dagens retningslinjer hører de understrekede setningene sammen med første avsnitt i punkt 22, som omhandler bevaring og bruk av materiale. I utkastet kan derimot setningene bli lest som en betingelse for teksten som følger videre i tredje avsnitt, altså at tilegning av potensielt plyndret/ulovlig materiale må vurderes opp mot verdien av forskningen. En slik lesing, som altså er mulig, vil være en oppmykning av dagens retningslinjer.

Nest siste setning i utkastets punkt 32 kan også trenge en presisering. Setningen lyder slik: «Dersom opphavet er omstridt, ukjent eller uklart, bør forskere vurdere og avklare forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) for at forskningen skal være etisk forsvarlig.» Setningen kan leses som en oppmykning av dagens retningslinjer. Vi vil i det minste foreslå to endringer:

- 1) «Opphav» bør endres til «eierhistorie», fordi «opphav» kan forstås som forhistorisk opphav.
- 2) Det bør tydeliggjøres at forskeren har ansvaret for å både vurdere og avklare opprinnelses- og eierhistorien. Dette kan utbedres ved å legge til ordet «både». Alternativt kan setningen omformuleres, for eksempel slik: «...bør forskere vurdere forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie, og avklare materialets rettmessige eierskap for at forskningen skal være etisk forsvarlig».

D) Organisering og finansiering

40. Brukermedvirkning

Det er svært positivt at utkastet inneholder et eget punkt om brukermedvirkning. Vi savner likevel en grundigere gjennomgang, og kanskje også en bedre strukturering, av hvilke etiske utfordringer som knytter seg til medvirkning fra de ulike gruppene, til ulike aspekter ved forskningen og til ulike faser i prosessen. Utkastet nevner allerede at involvering av f.eks. oppdragsgivere reiser andre forskningsetiske spørsmål enn involvering av brukere av offentlige tjenester, men vi savner en nærmere diskusjon av disse forskningsetiske spørsmålene.

E) Forskningsformidling

46. Formidling og institusjonenes ansvar

Tidligere i utkastet, under punkt 13, blir risiko og trygghet nevnt som viktige momenter i forskningsformidling: «Det er også viktig å vurdere risiko for trusler, sanksjoner og belastninger ved

formidling av forskning i ulike kanaler (jf. Del E. Forskningsformidling)». Universitetet i Agder synes dette bør få større oppmerksomhet og bli fulgt opp i del E), under institusjonenes ansvar.

Med hilsen

Jim K. Finstad
rådgiver

Forskningsadministrativ avdeling